

שיעור שישי: פיתוח לעומת שימור

רציונל

השיעור השישי יעסוק בסוגיה מרכזית במפגש בין האדם לטבע: פיתוח ותיעוש לעומת שימור והגנה על הסביבה. בשיעור נציג את הסוגיה ואת הטיעונים לכל צד. נשוחח על פיתוח שהוא צורך אנושי להתקדמות ולהטבת תנאי החיים לעומת שימור הטבע שהוא הכרחי לשמירת איזון אקולוגי, להגנה על מגוון מיני בעלי חיים וצמחים ולהתחדשות משאבי הטבע. נכיר את גישת התורה על פי סיפור הבריאה והציווי הכפול על האדם לעבוד ולשמור את האדמה, ונלמד על הפתרון של פיתוח בר קיימא ועל החשיבות שביצירת איזונים.

מטרות

- התלמידים יכירו את הצדדים השונים בסוגיה של פיתוח לעומת שימור הטבע.
- התלמידים ילמדו את הגישה של התורה המשלבת בין הציוויים "לעבדה" ו"לשמרה".
- התלמידים יכירו את הרעיון של פיתוח בר קיימא המבוסס על איזונים.

אביזרים

מקרן, מחשב, רמקולים
דפים מנספחים א' ו-ב' (שיר ודף עבודה)
פתקים (נספח ג')

מבנה השיעור

חלק א': פיתוח ושימור – נקודת מחלוקת
חלק ב': "לעבדה ולשמרה"
חלק ג': שני כיסים – עניין של איזונים

חלק א': פיתוח ושימור – נקודת מחלוקת

פותחים את השיעור בצפייה בסרטון המציג את הבעייתיות בהתפתחות העיר וההתיישבות בארץ במרחבי הטבע (עד 4.08 דקות).

מזכירים את הדימוי שמביא האדריכל המרואיין בכתבה: בעבר כדור הארץ נתפס כשממה ענקית שצריך לכבוש, והיום כדור הארץ נהפך לכדור טניס "רגיש מאוד".

מסבירים שבעבר היו הרבה מרחבי טבע שלאדם לא הייתה דריסת רגל בהם: ג'ונגלים, מדבריות, ימים. בני האדם החלו להתיישב במקומות האלה או להשתמש בהם לצורכיהם, וכך כמעט ולא נותרו מרחבי טבע שהם אינם בשימוש האדם. השימוש בטבע לצורכי האדם הוא פיתוח. הפיתוח הוליד בעיה: כדור הארץ נהיה "רגיש מאוד".

שואלים את התלמידים באיזה מובן כדור הארץ רגיש. מה גורם לכך? שימוש מוגבר במשאבי הטבע, כיבוש שטחים טבעיים, ציד וזיהום – כל הדברים האלה ופעולות פיתוח אחרות הם שהופכים את כדור הארץ ל"רגיש", כלומר צריך לשמור עליו כי הוא בסכנה.

בסרטון שומעים גם את שירו של נתן אלתרמן **שיר בוקר** ("נלבישך שלמת בטון ומלטי"). מזכירים שגם בארץ ראו בעבר באדמה שממה שיש לפתח. (בכיתה ה' הנושא נלמד בשיעור על החלוצים). שואלים את התלמידים:

- מה התוצאה של הפיתוח שנעשה בארץ?

מצד אחד בזכות הפיתוח יש מקומות מגורים לאנשים ותנאי חיים נוחים. מצד אחר יש הרבה פחות שטחים טבעיים. בסרטון מוזכרת החברה להגנת הטבע שפועלת לשמירה על מרחבי טבע כדי שלא יבנו בהם. גישה זו היא שימור. הגישות שימור ופיתוח מתנגשות זו בזו פעמים רבות. מבקשים מהתלמידים לחשוב על יתרונות וחסרונות של כל אחת מהגישות, ורושמים אותם בשני טורים על הלוח.

- למה מועיל הפיתוח של שטחי טבע? למה הוא מזיק?
- למה מועיל שימור שטחי טבע? למה הוא מזיק?

מסבירים שפגיעה בשטחים טבעיים מביאה לידי פגיעה בבעלי החיים והצמחים באזור, להשמדת מינים, להפרת האיזון הביולוגי ולניצול מופרז של משאבי הטבע ומולידה עוד בעיות סביבתיות. אולם פיתוח הוא צורך אנושי שמיועד להטיב עם בני האדם, לאפשר להם לגור באזורים קשים למגורים, לייצר דברים שמקלים את חייהם ומוסיפים איכות לחייהם.

קוראים או שומעים את השיר של חיים חפר **בראשית** (נספח א').

שואלים את התלמידים:

- בשיר יש תיאור של הבריאה – מתי חלה תפנית? מצאו את השורה שבה חלה התפנית.
- איזה מסר ביקש הכותב להעביר?
- מדוע בחר להביע זאת בדרך זו, כשהוא מתבסס על סיפור הבריאה?
- לדעתכם באיזה צד של המחלוקת בין פיתוח לבין שימור היה המשורר? הביאו הוכחות לכך.
- איזו בעיה עולה בשיר, וכיצד השיר מתמודד עם הבעיה?
- האם לדעתכם עדיף לעולם שלא יהיו בו בני אדם? למה?

חלק ב': "לעבדה ולשמרה"

מעל שני הטורים בלוח כותבים את הפסוק:

"וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיְנַחֲהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעַבְדָּה וּלְשִׁמְרָה" (בראשית ב', ט"ו).

מזכירים שפסוק זה נלמד בשיעור הראשון. הפסוק נאמר בספר בראשית בתיאור הבריאה. התפקיד שאלוהים מטיל על האדם הראשון ביחס לאדמה הוא "לעבדה ולשמרה".

שואלים את התלמידים:

- מהי עבודת אדמה? באילו כלים היא נעשית? מה מטרתה? למי היא מועילה?
- מהי שמירה על האדמה? כיצד שומרים על האדמה? אילו פעולות עושים ואילו לא? למען מי שומרים על האדמה?

עובדים על דף העבודה (נספח ב') המביא את גישת היהדות לציווי הכפול "לעבדה ולשמרה". עוברים על דף העבודה, ומסבירים שהציווי "לעבדה ולשמרה" מבטא רעיון מרכזי בתורה – יש לשמור על איזון בין הפיתוח לבין השימור. היחס של האדם לטבע הוא אחריות, כך שגם כאשר הוא משתמש בו לצרכיו, עליו לשמור על איזון ולהימנע מפעולות שפוגעות בטבע.

חלק ג': שני כיסים – עניין של איזונים

התורה מנחילה לנו יחס של איזון בין עבודת האדמה לבין השמירה עליה. מכאן אפשר להבין שפיתוח ושימור לפי תפיסת התורה צריכים להיעשות במידה. עקרון האיזון והמידתיות הוא עניין נרחב ביהדות. הוא מופיע גם אצל הוגים מאוחרים, בספרות המוסר ובחסידות. קוראים אמרה מפורסמת המיוחסת לרבי בונים מפשיסחא שהיה רב חשוב בתנועת החסידות:

"חייב אדם להסתובב בכל עת עם שני פתקים בכיסו.

על הפתק האחד כתוב 'ואנכי עפר ואפר' (בראשית י"ח, כ"ז)

ועל השני 'בשבילי נברא העולם' (סנהדרין ל"ז, ע"א)".

לאיזו גישה – פיתוח ושימור – מתאים כל אחד מהפתקים?
"ואנכי עפר ואפר" מבטא גישה שבה האדם הוא בסך הכול חלק מהבריאה, ואין לו זכות לשנות אותה, ולכן הוא מתאים לגישת השימור.
"בשבילי נברא כל העולם" מבטא גישה שרואה בטבע ספק לצרכיו של האדם ולכן מתאים יותר לגישת הפיתוח ששמה את צורכי האדם במרכז.

משחקים משחק המדגים מצבים של קונפליקט בין פיתוח לבין שימור (נספח ג'). מזמינים תלמיד ללוח, נותנים לו שלושה פתקים, והוא שם אותם בכיסו. על פתק אחד כתוב "ואנכי עפר ואפר" (שימור), על השני כתוב "בשבילי נברא העולם" (פיתוח), ועל השלישי כתוב "לעבדה ולשמרה" (איזון).

המורה או תלמיד אחר מקריאים את המצב, והתלמיד מוציא באופן אקראי פתק מהכיס. לפי הפתק שקיבל עליו להסביר כיצד היה מתמודד עם המצב. אם קיבל את הפתק "ואנכי עפר ואפר", עליו לפתור את הבעיה בגישה של

שימור. אם קיבל את הפתק "בשבילי נברא העולם", עליו לפתור את הבעיה בגישה של פיתוח. ואם קיבל את הפתק "לעבדה ולשמרה", עליו לפתור את הבעיה באיזון בין השניים. בכל מצב כדאי לתת לילד אחר להשתתף ולענות, ואפשר לקבל הצעות לרעיונות מהכיתה.

לדוגמה:

מצב: מול הבית שלך יש שדה קוצים. חברה גדולה רוצה לבנות בו חניון. החברה מבקשת רשות מהדיירים באזור לבנות את החניון. שדה הקוצים הוא השטח הטבעי האחרון באזור מגוריך. מה היית עושה? אם הפתק שהתקבל הוא פיתוח – להעדיף בנייה, אם שימור – לא לבנות על השדה, ואם איזון – להציע פתרון, למשל בניית החניון בחלק מהשטח ובניית גדר מגוננת על שאר השטח. (ראו דוגמאות נוספות בנספח.)

פתרון האיזון יכול להיות פשרה, אבל הוא יכול להיות גם דרך מתחכמת שלא לפגוע בטבע וכן לעודד פיתוח. הפיתוח שמתחשב במכלול בעלי החיים, הצמחים ומשאבי הטבע שייזקו מהפיתוח הוא פיתוח בר קיימא. פיתוח בר קיימא ינסה למצוא דרכי פיתוח תוך תשומת לב לכל הגורמים הסביבתיים ועם מחשבה על העתיד, כך שהפיתוח לא רק יועיל בזמן הקרוב, אלא גם ישמור על הסביבה ועל משאביה לעתיד.

ניתן לצפות [בסרטון](#) המדגים פיתוח בר קיימא באמצעות דימוי המאזניים.

סיכום

פיתוח ושימור הם שתי גישות ליחס של האדם לטבע. לשתי הגישות יתרונות וחסרונות. הגישה של פיתוח שמה במרכז את האדם וצרכיו, ואילו הגישה של שימור שמה במרכז את הטבע. התורה מביאה גישה שלישית של איזון. הציווי הכפול – לעבוד ולשמור את האדמה – מלמד שהיחס הראוי לאדמה הוא שילוב בין עבודה לשמירה. היהדות רואה באחריות לסביבה עיקרון מרכזי שנלמד מהציווי של "לעבדה ולשמרה".

רעיון האיזונים מופיע גם בתפיסה של פיתוח בר קיימא שמנסה להתחשב בכמה גורמים כדי לתכנן עשייה שלא תזיק לטבע בהווה וגם תמשיך ותועיל לסביבה ולאדם בעתיד.

האדם עץ השדה

איזון ומידתיות הם עקרונות חשובים גם ביהדות וגם בהרבה תפיסות אחרות. האיזון מאפשר להתמיד בדברים שחשובים לנו לאורך זמן, ולעומתו הקיצוניות עלולה לבוא על חשבון דברים אחרים ולכן תמיד תיצור קונפליקט.

אפשר להעלות זאת כשאלה: אילו דברים אנחנו נוטים לעשות בהגזמה, וכיצד אפשר להביא אותם לידי איזון? (למשל הגבלת השימוש בסמרטפון או במחשב ואיזון על ידי מפגש עם חברים, אכילה מופרזת, תכונה מסוימת שהיא חזקה מאחרות כמו כעס ועוד).

במרחב החקלאי

המרחב החקלאי הוא דוגמה בזעיר אנפין לשאלות הפיתוח והשימור. מצד אחד המרחב, בעצם היותו חקלאי, מעיד על תפיסה של פיתוח. מצד אחר הפיתוח נעשה למען מטרות סביבתיות. מעלים את הסוגיה של קיום המרחב החקלאי, ושואלים את התלמידים לדעתם: האם לצורכי חינוך וחיבור לטבע ראוי לפעול על הטבע ולשנותו? איך המרחב החקלאי מועיל לשימור, ואיך הוא מביא לפיתוח?

- אם יש מרכיבים של פיתוח בר קיימא במרחב החקלאי, ראוי לתת עליהם את הדעת: מערכות תכנון פרמקלצ'ר כמו מערכת מים אפורים, ניצול אנרגייה מהשמש או בדרך אחרת, הדברה ביולוגית או כל שיטה אחרת המדגימה כיצד הטבע משמש לצורכי האדם בלי לפגוע בו. אפשר להכין מפה של הגינה ולסמן בה שיטות של תכנון בר קיימא בצד ההסבר שלהן.
- זרעי מורשת הם זרעים שלא עברו שינוי בידי האדם. היום רוב מיני המזון מגיעים מזרעים שעברו התערבות של האדם בטבע. החיטה תורבתה מאם החיטה, וכך מינים רבים של צמחים עברו תהליך כדי להתאימם לצורכי האדם. היום יש שמנסים להציל את המינים הקדומים ולהמשיך ולהפיץ אותם. זרעים כאלו הם זרעי מורשת. אפשר להשיג זרעי מורשת ולזרוע אותם בגינה.

בראשית

חיים חפר

ובאותו היום ממש, הוא ברא אדם בצלם,
 הוא ברא אדם בצלם אלהים –
 ויהי ערב ויהי בקר – יום ששי.
 והאדם אלף כל בהמה.
 והאדם חרש באדמה.
 והאדם המציא את הגלגל.
 והאדם השיט ספינות על גל.
 והאדם רסן את הקיטור.
 והאדם טס מעלה כצפור.
 והאדם כבש כוכבי מרום.
 והאדם ברא את האטום.
 והארץ היתה תהו ובהו וחשך על-פני תהום.
 וביום הראשון הבדיל אלהים בין חשך לאור
 - ויהי אור
 והבקר, בהיר, זרח בעולם, ואחריו בא הלילה
 - שחר -
 ויהי ערב ויהי בקר – יום אחד.
 וביום השני הוא יצר את הרקיע,
 הרקיע הנפלא והכחל,
 הרקיע שפרץ מתוך המים והבקיע
 ונפרש מעל גבוה ועגל –
 ויהי ערב ויהי בקר – יום שני.
 וביום השלישי הוא יצר את היבשות,
 את העמק, את החר ואת הים,
 ונטע הרבה עצים וגם שתל פרחים ודשא
 שהפליאו את העין בקנים –
 ויהי ערב ויהי בקר – יום שלישי.
 וביום הרביעי את השמש ברא וינרץ עלה בלילות
 רבבות כוכבים, כל כוכב הוא מזל, סובבו
 ועברו במסלות –
 ויהי ערב ויהי בקר רביעי.
 וביום חמישי הוא יצר חיים במים –
 את הצדפים, את הדגים, התנינים,
 ובאותו היום פרחו בני-הקנף אל השמים –
 הנשרים, הסנוניות והיונים –
 ויהי ערב ויהי בקר – חמישי.
 וביום הששי הוא יצר חיות בחלד,
 את הפילים, האילות, את הצבועים;

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ;
 והארץ היתה תהו ובהו וחשך על-פני תהום;
 וביום הראשון הבדיל אלהים בין חשך לאור
 - ויהי אור
 והבקר, בהיר, זרח בעולם ואחריו בא הלילה
 - שחר -
 ויהי ערב ויהי בקר – יום אחד.
 וביום השני הוא יצר את הרקיע,
 הרקיע הנפלא והכחל,
 הרקיע שפרץ מתוך המים והבקיע
 ונפרש מעל גבוה ועגל –
 ויהי ערב ויהי בקר – יום שני.
 וביום השלישי הוא יצר את היבשות,
 את העמק, את החר ואת הים,
 ונטע הרבה עצים וגם שתל פרחים ודשא
 שהפליאו את העין בקנים –
 ויהי ערב ויהי בקר – יום שלישי.
 וביום הרביעי את השמש ברא וינרץ עלה בלילות
 רבבות כוכבים, כל כוכב הוא מזל, סובבו
 ועברו במסלות –
 ויהי ערב ויהי בקר רביעי.
 וביום חמישי הוא יצר חיים במים –
 את הצדפים, את הדגים, התנינים,
 ובאותו היום פרחו בני-הקנף אל השמים –
 הנשרים, הסנוניות והיונים –
 ויהי ערב ויהי בקר – חמישי.
 וביום הששי הוא יצר חיות בחלד,
 את הפילים, האילות, את הצבועים;

לְעִבְדָה וּלְשִׁמְרָה: עִנְיַן שֶׁל אִיזוּנִים

גן עדן כפנינת נדל"ן

תארו לעצמכם שבגן עדן היו מתקנינים שלט גדול בכניסה: "כאן בונים". את עצי הגן היו כורתים לצורך בנייה. את הפרות היו מוכרים. את האדמה היו חורשים והופכים עד שכל החיות היו בורחות הרחק-הרחק. לאדם וחוה היה בית גדול ומרווח לגור בו. הם היו מטיילים בגן על דשא מפלסטיק ולא בין עצי פרי והיו מקשיבים לשירת ציפור מכלוב במקום לשירת הציפורים שעל העצים. אולי לכן לפי התורה כשאלוהים שם את האדם בגן עדן, הוא ציווה אותו גם לעבוד וגם לשמור את הגן:

"וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיְנַחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן לְעִבְדָהּ וּלְשִׁמְרָה" (בראשית ב', ט"ו).

- הסבירו לפי הבנתכם את התפקיד שהטיל אלוהים על האדם במילים "לעבדה ולשמרה".

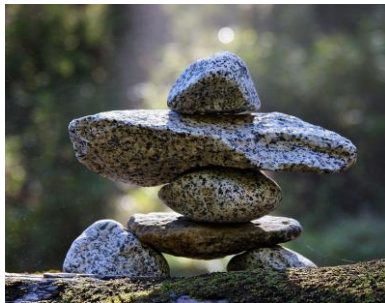
קראו את דברי הרב זקס, ובדקו אם ההסבר שנתתם דומה או שונה מדעתו:

האדם הראשון מוצב בגן עדן "לעבדה ולשמרה". [...] "לעבדה" – כלומר לשרת אותה. האדם הוא אדון הטבע אבל גם משרתו. ואילו הפועל "שמר" משמש [...] לתאר את אחריותו של מי שמפקידים בהשגחתו* רכוש שאינו שייך לו. עליו להקפיד על ערנות ומוטלת עליו* האחריות לנזקים שאירעו בשל רשלנותו. צמד המילים "לעבדה ולשמרה" הוא אולי ההגדרה הקולעת ביותר לאחריותו של האדם כלפי הטבע לפי תפיסתה של התורה. אנחנו איננו הבעלים של הטבע, "לה' הארץ ומלואה", אנחנו רק נאמניו – בשמו של אלוהים שיצר אותו ושהוא בעליו, ולמען דורות העתיד.
(ר' יונתן זקס, **לכבוד השוני**, תרגום: צור ארליך, טובי ירושלים 2008, עמ' 142)

- * מפקידים בהשגחתו – נותנים לו לשמור
- * מוטלת עליו – מונחת עליו, יש לו אחריות

- כיצד הרב זקס מסביר את התפקיד שהטיל אלוהים על האדם ביחס לטבע?
- לפי הקטע, מה המילה "לעבדה" מלמדת? מה מלמדת המילה "לשמרה"?
- האם אתם מסכימים עם הפרשנות שנותן הרב זקס לפסוק? הסבירו.
- כיצד עוד ניתן לפרש את המילה "לעבדה"?

איזונים לחיים

- נסו לעמוד על רגל אחת במשך עשרים שניות. שימו לב: מה אתם עושים כדי לשמור על איזון?
- כשאנחנו רוצים לאזן את עצמנו, אנחנו פורשים ידיים לשני הצדדים. כך אפשר לעשות כשיש לנו שני דברים שחשובים לנו והם מנוגדים זה לזה. איך עושים זאת?
- התבוננו בתמונה, ועל פי הנלמד בשיעור הסבירו למה כדאי לשמור על איזון בין דברים שמנוגדים זה לזה.
- ערמת האבנים בנויה בצורה של אדם. מה לדעתכם הדבר מלמד אותנו על בני אדם ואיזון?
- חשבו: למה התפקידים "לעבדה ולשמרה" נאמרו יחד ולא בפסוקים נפרדים? כיצד הצמדתם זה לזה משפיעה על משמעותם?
- מה אנחנו יכולים ללמוד מכך על תפיסת התורה את המחלוקת בין שימור לפיתוח?

אתה וחבריך רוצים לבנות מחנה. במקום שבחרתם לבנות בו את המחנה יש שיחים שצריך לעקור כדי שיהיה לכם מרחב לשחק. עקירת שיח תהרוג אותו. מה היית עושה?

קיבלת במתנה מחברת יפה עם דפים דקים שכאשר כותבים עליהם בצד אחד, הדיו עובר לצד האחר. אם כותבים רק על אחד מהצדדים, השימוש במחברת ייגמר מהר יותר. לייצור דפים כורתים עצים שהם חלק חשוב במערכת האקולוגית. מה היית עושה?

מול הבית שלך יש שדה קוצים. חברה גדולה רוצה לבנות בו חניון. החברה מבקשת רשות מהדיירים באזור לבנות את החניון. שדה הקוצים הוא השטח הטבעי האחרון באזור מגוריך. מה היית עושה?

בדרך לבית הספר ראית עץ, ועליו קן ציפור. לעץ ענפים רחבים, ופרותיו מתפזרים ומלכלכים את הרחוב. הגן של העירייה בא לטפל בעץ שלא יפריע, והוא כורת ענפים. הוא מתכוון גם לכרות את הענף שעליו יושב קן הציפור. מה היית עושה?

הכריך האהוב עליך הוא כריך טונה. ראית תכנית תעודה על ציד דגים באוקיינוס, וגילית שבציד טונה פוגעים בדגים רבים אחרים והורסים חלקים נרחבים באוקיינוס. מה היית עושה?

בקרב ביתך יש אזור חורש טבעי שמתכננים לסלול בו כביש. מסלול הכביש עובר דרך אזור מגוריהם של צבאים ואיילות וכרוך בכריתת עצים. חלק מהתושבים באזור מרוצים מסלילת הכביש מפני שהוא יקל עליהם להגיע למקומות אחרים, וחלק מהתושבים מתנגדים להרס החורש. באירוע קהילתי מבקשים ממך לנאום ולהביע את דעתך בנושא. מה תאמר?

העירייה אישרה לבית הספר להרחיב את המרחב החקלאי אל השטח שמחוץ לבית הספר. יש שני מקומות לבחירה: האחד שדה טבעי שבכל חורף ואביב פורחים בו פרחים רבים ויהיה קל לעבד. האחר הוא מרחב שהיה בשימוש תעשייתי, ויש צורך לעבוד הרבה כדי שיהיה ראוי לשתילה. לו אתה נציג מועצת תלמידים, על מה תמליץ להנהלה?